

Az emlékezet alakzatai

ROTERS&SZOLNOKI: *Wunderblock* című kiállítása*

Látszólag nagyon heterogén tematikák követik egymást a *Wunderblock* című kiállítás gondosan felépített termében: lapok és képek egy család-történet hézagos emlékkönyvéből, városi épületek homlokzatain látható (vagy éppen láthatatlanná tett) politikai szimbólumok, s ami összefogja, mintegy keretezi őket: az utóbbi hetven-nyolcvan év kelet-közép-európai történelmének jórészt ismerős/hírhedt eseményei. Közös ezekben a tematikákban, hogy az individuális és a közösségi történelem egy-egy traumatikus eseményét, jelképpé sűrűsödött fogalmát állítják középpontba, és választják alapos vizsgálatuk tárgyává. S teszik ezt a teljesség igénye nélkül, hiszen hasonló események számolatlanul rejtőznek a családtörténetet mélyén, városok és falvak elfeledett történelmében. Közös ezekben a témákban, hogy a felejtés és az emlékezés határvidékén találhatók: hol az egyik, hol a másik oldal felé sodródva.

Jelen kiállítás egyszerre folytatja és gondolja újra a győri Rómer Flóris Múzeumban 2016-ban, illetőleg a veszprémi Művészetek Háza, Csikász Galériájában 2017-ben bemutatott eseteket,¹ újakat emel be, néhányat pedig kihagy ezekből. Teljes joggal: mert nem is maguk az – amúgy

¹ Katharina Roters és Szolnoki József: *HACKElDa MÚLTaT!* Esterházy-palota (Rómer Flóris Művészeti és Történeti Múzeum), Győr, 2016. január 23 – február 28.; Csikász Galéria (Veszprémi Művészetek Háza), Veszprém, 2017. február 17 – március 18.

* Újraírható történetek. ROTERS&SZOLNOKI: *Wunderblock és Keserue Zsolt: Nemzeti Tankönyv című kiállítása*, MODEM, Debrecen, 2019. március 23 – július 7. *Az Újraírható történetek* című kiállításához két kurátori bevezető tanulmány készült. Az egyik Szijártó Zsolt: *A tudás formái. Keserue Zsolt: Nemzeti Tankönyv* című kiállítása címmel megjelent a MODEM által gondozott katalógusban (Keserue Zsolt: *Nemzeti tankönyv*. Debrecen, MODEM Modern Debreceni Nonprofit Kft., 2019). A másik tanulmány most kerül először publikálásra.

izgalmas és sokszor megrendítő – témák az igazán fontosak a kiállító művészek – KATHARINA ROTERS képzőművész és SZOLNOKI JÓZSEF dokumentumfilm-rendező – számára, hanem azok a kulturális és kognitív vakfoltok, niche-ek, emlékezetbeli senkiföldjék, amelyek működése ezen eseten keresztül megjeleníthető. Hiszen a kiállítás témái – a nagypapák tükörtörténetei, egy boldog nászút hátrahagyott dokumentumai, címerek és kulacsok, autók és himnuszok – mindezidáig elrejtve hordozták magukba sorsukat: egy mindig kulcsra zárt fiók mélyén, a beszélgetések során váratlanul fellépő csöndekben, egy gondosan felhúzott homlokzat mögé elrejtve, vagy éppen ellenkezőleg, a mindennapi észleléstől észrevétlenül hagyva. A kiállító művészek által gyakran használt – egyszerre tudományos és mindennapi – fogalom, a „vakfolt” árulkozik legjobban e mechanizmus működés-módjáról.

Hannes Böhringer egyik rövid esszéjének címe (*Nem a technika, hanem a művészet az emlékezetmédiüm*) mintha foglalata volna

ROTERS&SZOLNOKI
Wunderblock, 2019, MODEM, Debrecen (részlet a kiállításból) © Fotók: Eln Ferenc

a *Wunderblock* című kiállítás alapvető kérdésfelvetésének, legfontosabb tematikájának.² A szöveg – miközben az emlékezetmédiümok történeti átalakulásával foglalkozik – első része az *emlékezés/emlékezet* tematikája köré szerveződik, míg a második középpontjában a *tudás* fogalma áll.³ Mindkét területen ugyanazt a folyamatot próbálja bemutatni: a hagyomány korszakából (a tudás és az emlékezet kötelező érvényűségéből) a jelen történeti idejébe, a modern történeti tudat kialakulásához átvezető utat. E folyamat egyik kulcsmozzanata a kritikai (történet)tudomány megjelenése, a szakszerű történetírás „impozáns épületének megalapozása”. Alapfeltevése szerint a „múlt végtelen folyamata szekvenciálisan tagolt korszakokra osztható, melyek egymásra következését egy kauzális magyarázat képes összekapcsolni”.⁴ Böhringer azt a folyamatot mutatja be, ahogyan a történelem során folyamatosan átalakultak az emlékezet rögzítésére és tárolására szolgáló médiümok. Az emlékezet rögzítésére emelt épületeket felváltották a könyvek, létrejöttek az emlékezet támasztékául szolgáló különböző monumentumok (jelek, síremlékek és emlékművek). Kialakult a retorika sokszor elemzett emlékezés-művészete, ahol az emlékezet helyek és képek egymásra épülő architektúrájaként működik. Később az emlékezet megőrzése tovább kanonizálódott és mint *par excellence*

² In: Böhringer, Hannes: *Daídalosz vagy Diogenész*. Ford. Tilmann J., Terc, Budapest, 2009, valamint on-line: <https://hannesmagyarul.wordpress.com/2012/01/11/hannes-bohringer-elmenni/> (utolsó hozzáférés: 2019. augusztus 5.)

³ Ez a felosztás teljes mértékben megfelel az *Újraírható történetek* című kiállítás két egymástól elkülönülő, mégis egymáshoz sok szálon kapcsolódó projektjének. Amíg ROTERS/SZOLNOKI szerzőpáros kifejezetten az individuális/kollektív emlékezet különböző alakzatait, működési módjait állította kutatásai középpontjában, addig Keserue Zsolt a (történeti) tudás konstrukciós mechanizmusait analizálta részletekbe menő módon.

⁴ Gyáni Gábor: *A történelem mint emlék(mű)*. Kalligram, Pozsony, 2016, 24.

emlékezetmédiüm, létrejött a múzeum intézménye.

Ezt a helyzetet két folyamat változtatta meg alapvetően, amelyek mind az emlékezet, mind a (történet)tudomány monumentális épületét kikezdték. Az egyik a modern művészet azon törekvése, hogy szeretne kitörni a múzeumban rögzített múlt, a hagyomány kánonjából: folyamatosan új anyagokat, megszólalási formákat, technológiákat keres, amelyek ebből a helyzetből valamifajta kiúttal kecsegtetnek. Ezzel párhuzamosan – nagyjából az 1980-as évektől kezdve – a történetírás is hasonló kihívásokkal szembesült. Egyre nagyobb számban formáltak meg igényt különböző társadalmi csoportok, személyek arra, hogy saját múltbéli történeteiket a nyilvánosság előtt elmeséljék. Az így létrejövő alternatív múltképek, bár sokszor ellentétben álltak a történészek által kodifikált tudással, mégis jelentős visszhangot keltettek.

Ez a *memory boom*-nak is nevezett jelenség nem a véletlen műve. A 20. század tragikus eseményei, diktatúrái, népirtásai újra és újra felvetették azt a kérdést, hogyan történethetők, miképpen írhatók le

ROTERS&SZOLNOKI
Wunderblock, 2019, MODEM, Debrecen (részletek a kiállításból)

az átélt borzalmak? Az egyik kiutat ebből a helyzetből maguknak a szemtanúknak, a túlélőknek a (szükségszerűen partikuláris, én-központú) beszámolóit jelentették. Az átélt élmények, a történelem ágenseinek autentikus tanúságtételei alternatív emlékezetformákat – közvetlen hozzáférést a történelmi tapasztalat igazságához – kínáltak fel a történettudomány objektivista, szisztematikus tudásra és racionális megismerésre törekvő elbeszélésmódjával szemben. Mindez magával hozta az egyéni és a kollektív/társadalmi emlékezet különböző formái iránti érdeklődés megnövekedését.⁵ Maga a tudomány is megpróbált választ adni az emlékezeti formák iránt támadt hirtelen és tömeges igényre, a *public history*⁶ által támasztott kihívásokra. Kialakult az emlékezet-tanulmányok (*memory studies*)⁷ napjainkban egyre fontosabbá váló tudományterülete, amelynek középpontjában a jelen emlékezeti gyakorlatai állnak. Hogyan alakítanak bennünket, miképpen formálják identitásunkat és gondolkodásunkat a múlt történései? Miképpen jelennek meg az individuális tudatban a múlt autentikus ágensi tapasztalatai, miképpen lesznek részei egy-egy nagyobb csoport kollektív történelmi tudatának? Milyen szereplők, intézmények vesznek részt ebben a folyamatban? Hogyan formálják a történelmet, a mindennapokat ezek a kollektív emlékezeti alakzatok? Többek között ezek a kérdések állnak az e területen zajló kutatások középpontjában. Jelen kiállítás is fontos tanulsággal szolgál az egyéni és kollektív emlékezet médiumaival, ezek felépülésével és működés módjával kapcsolatban. Három nagyobb – de közel sem egyenlő módon reprezentált – emlékezet-alakzat köré épül a vizuálisan egy-egy, az emlékezés rétegzettségét megjelenítő kiállítás. A kiállítási anyag nagy része Katharina Roters képzőművész kettős (német és magyar) családtörténetének, identitás-gyökereinek művészeti feltárása és bemutatása köré szerveződik. A közösen jegyzett két videomunka és a hozzájuk

⁵ Nora, Pierre: A megemlékezés kora. In Nora, Pierre: *Emlékezet és történelem között. Válogatott tanulmányok*. Napvilág Kiadó, Budapest, 2010, 298-326.
⁶ Erről bővebben lásd Fischer, Holger: *Public history, emlékezetkultúra, történelempolitika*. Helyük Németország jelentkező történettudományban. *Történelmi szemle*, 2012/3., 389-410.
⁷ Olick, Jeffrey K. – Joyce Robbins: A társadalmi emlékezet tanulmányozása: a „kollektív emlékezet-től” a mnemonikus gyakorlat történelmi szociológiai vizsgálatáig. *Replika* 37 1999, 19-43., ld. még: <http://www.c3.hu/scripta/scripta0/replika/honlap/37/olick.htm> (utolsó hozzáférés: 2019. augusztus 5.)

kapcsolódó dokumentáció (*Anamnézis*, Salgótarján 2016 és *Feltárás*, Győr 2016) főként a társadalmi/kollektív emlékezet, a magyar történelmi közgondolkodás médiumait és alakzatait járja körül és értelmezi. Egy harmadik emlékezet-médiumot jelenít meg a kiállítást szerkezetileg keretbe foglaló két munka, az un. *Dugó-himnusz* (2015/2019) és *A mi autónk* (2019) című installáció. Különböző nyelveken és médiumokon szólnak meg ezek a múltbeli történetek, más konstrukciós elvek alapján épülnek fel a történeteket értelmező narratívák, jól mutatva az emlékezeti alakzatok sokféleségét, az emlékezet-médiumok dinamikáját.

*

Katharina Roters egy klasszikus én-elbeszélés keretei közé helyezi művészeti projektjét, ily módon meséli el saját élettörténetét, állítja színre identitásának kettős gyökereit. Kérdésfelvetése – e műfaj elveinek megfelelően – egy számtalanszor felvetődött, de minden esetben csak nehezen megválaszolható probléma köré szerveződik: ki is vagyok én? hogyan és miért lettem olyan, amilyené váltam? mi a múltam, az örökségem? Forrássai is személyesek, a MODEM összefüggő, nagy terében családi örökségét állítja ki: a német nagyapától kapott, zöld bőrdobban rejtőző fotónegatívok nagyításait, a családtagokra vonatkozó, különböző állami hivatalokban őrzött dokumentumokat, a lomtalanítás közben előkerült családi relikviákat, különböző személyes tárgyakat. Az én-történet művészi megformálásában a kiállított képeken, tárgyakon és dokumentumokon kívül egy sajátos narratíva segít. Katharina Roters 2019 elején egy több mint két órás interjúban idézte fel a jelenből visszakéntve gyermekkori emlékeit, családtagjairól szóló jellegzetes történeteit, az élete legfontosabb fordulópontjait.⁸ Ez az *oral history*-hoz hasonló elvek alapján felépülő én-elbeszélés szolgált alapanyagul TOMPA ANDREA író számára a kiállítás fő narratívájának létrehozásához. Az általa jegyzett *Maxtól Maxig* című szöveg egyszerre működik sajátos értelmezési keretként és a látogatókat orientáló, segítő *guide*-ként. A 8 különálló fejezetben bemutatott családtörténet(ek) a kiállítás egyes pontjain meghallgatható(k), a szöveg egésze pedig a terem falán olvasható. Az első *Kati/Katharina* című fejezet a kiállító művész élettörténelmi pozícióját rögzítő gyorsportré, a nyolcadik, *Kulacsok* című írás Katharina édesapjának egy sajátos tárgygyűjtőszenvédélyét értelmezi, a köztes részekben pedig a (magyar és német) nagyszülők generációjából származó emlékeket rendező keretbe. Az így létrejövő emlékezet-alakzatban az elbeszélő pozíciója szilárd és rögzített: „Kati vagyok. Katharina Roters.” – fogadja a látogatót a kiállítóterben olvasható legelső mondat, s a legelső kép, az 1994-ből, düsseldorfi művészeti egyetemista korszakából származó *Duplafejú önarckép* is ugyanezt a bemutatkozást ismételi meg. A szöveg a probléma-definiálása, a projekt individuális és művészeti tétje kapcsán is egyértelműen fogalmaz: „Kati ezekben az elveszett történetekben, az emlékezet üres, dermedt tereiben, amelyekhez se dokumentumok, se családi emlékezet nem vezet, keresi a saját maga történetét.”⁹ Az így pozícionált elbeszélő vezeti keresztül a látogatót múltja legfontosabb állomásain, s tematizálja a családtörténetet és saját identitását egyaránt meghatározó, „lezárhatatlan kettőségeket”. A lineárisan felépített narratíva-útvonal, az emlékezet-alakzat legfontosabb szervezőelve a kronológia, központi elemei pedig fontos, életfordulókhoz kapcsolódó rítusok: a nászút, a temetés, a nagypéntek éjszakán elkövetett bűntény, a levéltári iratmegtekintés hivatali aktuusa. Noha a kiállítás narratívájában számos életrajzi adat, élettörténelmi tény olvasható, melyek meg is tekinthetők a közszemlére tett

⁸ Interjú Katharina Roters-szel. Készítette: Szolnoki József (2019).

⁹ Idézet Tompa Andreának a kiállítás számára írt szövegéből.

ROTTERS & SZOLNOKI
Wunderblock, 2019, MODEM, Debrecen (Anamnézis, 2016, Salgótarján)

dokumentumokban, képeken, ugyanakkor az eredeti *oral history* interjúra jellemző, közvetlen személyes hang a nyilvános térben jelentősen átalakult. Eltűntek a jellegzetes apró, mégis fontos történetek (a német nagyszülők rejtélyes, kicsit félelmetes lakóházáról, a család számos költözéséről és az ezzel járó beilleszkedési problémákról, a gyermekkor sokszor magányosan, szülő/k/ nélkül töltött időszakáról), s az emlékezet-narratíva egy alapvető probléma köré koncentrálnak. Mintha az identitás feloldhatatlan kettősségének magyarázatát valahol a történeti idő és az időtlenné tett pillanatok közötti feszültségben kellene keresni. Hogy hiába törekedtek e történet szereplői örökre és visszavonhatatlannak szánt pillanatok létrehozására, saját életük önálló jogú megfogalmazására, a történelem kérlelhetetlenül újra és újra közbeszólt, folyamatos igazodásra kényszerítve őket. A kiállítás ezen részének narratívája, az általa létrehozott emlékezet-alakzat is e két fogalom közé szerveződik: „Kati”, ez az első szó, s az elbeszélő személyét definiálja, „idő”, ez pedig az utolsó, kijelölve azt a keretet, amely a történetek értelmezéséhez rendelkezésre áll.

*

Egészen más módon szerveződnek a közösen jegyzett videós dokumentációk. Noha ezek a munkák is a kollektív emlékezet problémáit, történelmi vakfoltokat vizsgálnak és dolgoznak fel, ugyanakkor mind az elbeszélő pozíciója és elbeszélés módja, mind a létrehozott emlékezeti alakzat eltérő mintázatot mutat.

Közös mindkét munkában, hogy múltbéli szimbólumrendszerekkel – állami címerekkel, politikai tartalmú domborművekkel – ezek jelenbeli továbbélésével foglalkoznak, azaz nyilvános terekben létező (vagy éppen elrejtett) történeti nyomokat elemeznek. A salgótarjáni Megyeháza homlokzatán 1956 óta látható dombormű a Rákosi-címerrel és a Győrben található – ugyancsak Rákosi-címeres – Attila utcai lakóház homlokzatának sorsa is fontos történeteket mesél el a magyar történelem közelmúltjából. Az egyik esetben egy országos szinten is ismert, tragikus történeti esemény – az 1956. december 8-i, számos áldozatot követelő sortűz – kapcsolódik a középponti fekvésű városi teret díszítő homlokzathoz. A másik helyszín ugyanakkor csak lokális jelentőségű: egy 1953-ban átadott munkáslakóház elfalazott homlokzati eleméről van

szó. A művészpáros mindkét esetben véletlenül – helyi lakosoktól származó információk alapján – bukkant ezekre az esetekre, amelyek lehetőséget kínáltak számukra a kollektív emlékezet működésének vizsgálatához. Gondos kutatómunkával, levéltári dokumentumok tanulmányozásával, helyi újságok beszámolóai alapján rekonstruálták e történeti szimbólumok viszontagságos sorsát. A kiállítás tárlóiban gondosan adatolva és feliratozva e kutatómunka dokumentumai láthatók, a *Feltárás* című videó pedig 2 percben foglalja össze a címer kibontásának és nyilvánosságra hozatalának munkafázisait.¹⁰

Figyelemre méltó az a pozíció, amelyből kiindulva az alkotópáros a tematikához közelített. A történelmi szimbólumok – módfelett érdekes és jellegzetes – történetén túl az érdeklődésük főleg a társadalmi kontextus bemutatására irányult. Hogyan élnek együtt a múlt e szimbólumaival a jelenbeli örökösök, a városlakók, a fiatal generációk képviselői? Mit gondolnak a magyar közelmúlt ezen szakaszáról, milyen viszonyt alakítottak ki hozzá? E problémakör feltárása és megjelenítése során a hangsúlyt nem egy saját elbeszélés megkonstruálására helyezik, hanem a történetek szereplőivel, az érintettekkel folytatott alkalmi együttműködésekre. Ezért is fontos részeit jelentik e munkáknak a – művészek kezdeményezésére életre hívott – közösségi alkalmak, így a salgótarjáni középiskolások részvételével megvalósított drámapedagógiai foglalkozás, illetőleg a győri házban élőket megszólító lakógyűlés. E közös múltfeltáró és értelmező tevékenységhez nem állt rendelkezésre valamely narratívában előre meghatározott múlt-olvasat, az emlékezet egy előre meghatározott fonala. A történetek jelenidejű szereplőiknek maguknak kellett választ adni a kérdésre: hogyan tekintsenek abban az adott pillanatban történelmük e korszakára, milyen kapcsolatot alakítsanak ki múltjuk e sokáig rejtve maradt időszakához. Álláspontot kellett foglalniuk, vitákba kellett bocsátkozniuk és konszenzusra kellett jutniuk abban a kérdésben, hogy a múlt értelmezéséhez kínákozó lehetőségek (muzealizálás, visszatemetés, reflektált együttélés) közül

¹⁰ https://www.youtube.com/watch?time_continue=11.4&v=tlh17wRPXA (utolsó hozzáférés: 2019. augusztus 5.)

melyiket válasszák. A drámapedagógiai foglalkozás során a résztvevőknek bele kellett helyezkedniük az egykori szereplők elképzelt élethelyzetébe, újra kellett alkotniuk a múlt egy adott, (a domborművön látható) kimerevített pillanatát. Az emlékezet alakzata ebben az esetben nem úgy jelenik meg, mint egy lineáris, az elbeszélő ént középpontba állító, jól megformált történet, hanem közös erőfeszítéseken alapuló, lehetséges viszonyok bemutató, konszenzusokra törekvő folyamat. Noha a művész indította el a múlt feltárásának egész folyamatát, ebben a szakaszban tudatosan háttérbe maradt, inkább mediátorként és dokumentátorként vett részt a lokális történelemhez fűződő viszonyrendszerek rögzítésében. Főleg az *Anamnézis* című videodokumentáció¹¹ mutatja be a múlttal kapcsolatos lehetséges álláspontok sokféleségét, s az egyenrangú szereplők között zajló kommunikáció megvalósult módjait. Az emlékezet-alakzat fő

¹¹ <https://indavideo.hu/video/ANAMNEZIS> (utolsó hozzáférés: 2019. augusztus 5.)

szervezőelve ebben az esetben a „közösség”, a „csoport”, s hangsúlyos szerepet kap benne a „jelen” idővonatkozása.

*

Egy harmadik lehetséges emlékezetmédiomot jelenítenek meg a *Dugóhymnusz* és *A mi autónk* egymással is összekapcsolódó szimbolikus emlékezet-tárgyai. Ezek mögött nem állnak történeti dokumentumok, nem is emlékezetbeli vakfoltok, múltbeli individuális/kollektív események gondos rekonstrukciói. Sokkal inkább az alkotópáros reflexiója olvasható ki belőlük a kiállításon tematizált, múltfeltáró folyamatokra. Azaz az emlékezet-médiumban ebben az esetben egy szimbolikus tárgy, egy – böhringeri értelemben vett – *monumentum*. Újra megjelenik a német-magyar történeti párhuzam (a közlekedési torlódások közszolgálati híreit megszólaltató német himnusz és a „magyar autóként” meghonosodott, a kiállítótérbe állított Suzuki Swift összekapcsolása), mint ahogyan a sokat idézett történeti vakfolt keletkezésére, a nehéz láthatósági viszonyokra is reflektálnak ezek a munkák. A közelmúlt politikai diskurzusából származó kép,¹² a szélvédőt eltakaró, az előrejutást lehetetlenné tevő, óriásira növelt visszapillantó-tükör alapvető utalás a magyar történeti közgondolkodás megoldatlan problémáira. És az olyan kiállítások fontosságára is, mint ROTTERS & SZOLNOKI: *Wunderblock*-ja.

¹² Az egykori cseh államelnök, Vaclav Klaus szavait tanácsadója, Bohumil Doležal idézte fel egy interjú keretei között: „A jövőbe kell nézni, a múlttal nem kell foglalkozni – ezt mondják. Klaus fogalmazott úgy, nem jó olyan autót vezetni, amelyen a visszapillantó tükör nagyobb, mint a szélvédő.” In. Határvonal. Bohumil Doležal a magyar-cseh viszonyról, az SZDSZ-ről és arról, hogy miért nincsenek Csehországban posztkommunisták. *Magyar Nemzet*, 2009. június 13., 23.

ROTTERS & SZOLNOKI
Wunderblock, 2019, MODEM, Debrecen (A mi autónk)

